

LIETUVOS KULTŪROS TYRIMŲ INSTITUTAS

Stanislovas Juknevičius

**ARCHETIPINĖ MENTALITETŲ ISTORIJA:
SOVIETMEČIO LIETUVA**

Mokslo monografija

Vilnius, 2022

Recenzentai

profesorius Gintautas Mažeikis (Kauno Vytauto Didžiojo universitetas)

profesorius Zenonas Norkus (Vilniaus universitetas)

Mokslo monografija rekomenduota spaudai

Lietuvos kultūros tyrimų instituto Mokslo tarybos

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

ISBN 978-609-8231-40-3

© Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2022

© Stanislovas Juknevičius, 2022

TURINYS

Pratarmė	9
----------------	---

PIRMAS SKYRIUS. ARCHETIPINĖ MENTALITETŲ ISTORIJA:

SAVOKOS, METODAI, PRIELAIIDOS

Įvadas	11
„Vieni žmonės kuria istoriją, o kiti stato namelius priemiesčiuose“: mentalitetų struktūra ir tipai	15
„Pasaulį veda protas, bet iš labai toli“: mentalitetų kaitos bruožai	38
„Valstybės, kuriose vyrauja racionalus materializmas, turi tendenciją virsti ne tiek kalėjimais, kiek beprotnamiais“: mentalitetų kaitos tendencijos	53
„Seni, gąsdinę žmones dievai niekur nedingo, o tik pakeitė vardus, ir dabar jie rimuojasi su „izmais“: objektyvi ir archetipinė istorija	63
Išvados	79

ANTRAS SKYRIUS. KOMUNISTINIO AUKSO AMŽIAUS MITO SKLAIDOS YPATYBĖS RUSIJOJE

Įvadas	83
„Mes norime jau čia, žemėj, įkurti Dangaus karalystę“: marksizmas ir marksistai	86
„Mes gimėme, kad pasaką paverstume tikrove“: didieji lūkesčiai	95
„Vaikai mes irgi baisiųjų Rusijos metų“: iliuzijų žlugimas	103
„Mes tokie kaip jūs, tik atvirkščiai“: psichologinės putinizmo ištakos	117
Išvados	121

TREČIAS SKYRIUS. ĮSIVAIZDUOJAMOS SOVIETMEČIO LIETUVOS
BENDRUOMENĖS

Įvadas	122
„Tada prisiekiau aš laimėti / Ar žūti už pasaulį naują“: kovotojai ir tikrai tikintieji	124
„Vėjai pūtė, o mes lingavom į abi puses“: pragmatikai, lojalieji, abejingieji	136
„Jis meluoja, ir visi žino, kad jis meluoja“: cinikai ir kombinatoriai	145
„Geriau visą gyvenimą likti turinčiu savo nuomonę darbininku nei bailiu inteligentu“: metantys iššūkį	149
„Burbulas, sakau, Lietuva“: posovietinės Lietuvos mentalitetų bruožai	158
Išvados	166

PRIEDAS. IR MES TADA GYVENOME...

(sąkytinės istorijos šaltiniai)

Adomas Penkarskas. Pražuvęs gyvenimas	169
Auksas Jakštas. Stengėmės gyventi linksmai	172
Sofija Nedzveckienė. Buvau pionierių vadove	177
Jonas Jurkus. Tikėjau, kad gyvensiu „prie komunizmo“	186
Irena ir Bronius Pilkauskai. Dirbome trimis pamainomis	195
Aleksejus Pavlovskis. Buvo daug kvailysčių	205
Alfonsas Burkauskas. Aš buvau laisvas, ir dabar laisvas	209
Rūta Klišytė. Buvau tipiška sovietinė Lietuvos mergaitė	216
Daiva Strukovienė. Buvau maištinga dūšia	223
Dainius Razauskas. Į bekrastę žvaigždėtą erdvę	227
Archetypal History of Mentalities: Soviet Lithuania. Summary	248
Literatūra	269
Asmenvardžių rodyklė	283

Dainius Razauskas, mitologas, religijotyrininkas

Į BEKRAŠTĘ ŽVAIGŽDĖTĄ ERDVĘ

S. J. Kas jums pirmiausia ateina į galvą, kai prisimenat sovietmetį?

D. R. Na, sovietmetis man turi kelias prasmes. Pirma, sovietmetis yra laikas, nuo – iki, nuo sovietų okupacijos pradžios iki jos pabaigos. Šia prasme sovietmetis yra objektyvus, nešališkas, visai neasmeniškas laiko tarpas. Antra, sovietmetis yra tam tikra politinė padėtis, ne abstrakti sistema, o gyvenama padėtis. Ano meto gyvenimo aplinkybė. Vienas iš jos dėmenų – tautinė priespauda, grėsusi tiesioginiu susidorojimu. Nors štai kitos didelės gyvenimo sritys su tuo visai nesiliečia. Galėjai važinėti dviračiu, maudytis, išgerti alaus – iš esmės girtuoklystė net skatinta. Kiti dalykai buvo ant ribos. Santykinai laisvai buvo įmanoma bastytis, keliauti, nutranzuoti kur nors (t. y. nusitrenkti autostopu, jei kas nebesupranta). Ir tuo mes vasaromis uoliai užsiėmėm. Kas tai, sovietmetis ar tiesiog jaunystė? Tuos dalykus reikia kažkaip atskirti. Sovietmečio sąvoka man dabar veikia siejasi su savotiška nuolatine smurto grėsme, priespauda ir privaloma baime. Tai buvo ne ištisinė linija, o tarsi punktyras, tai šen, tai ten nuolat išlendantis, išnyrantis į paviršių. Grėsmė ne tik iš viršaus, iš valdžios įstaigų, bet ne mažiau iš apačios – iš vadinamosios *urlos*, švelniai tariant – chuliganų. Bet tai buvo ne šiaip chuliganai, o sistemos dalis. Visi jie kalbėjo tik rusiškai (net jei kuris buvo lietuvis), kartais agresyviai pabrėždavo ir primesdavo rusiškumą, dauguma tarpusavyje buvo pažįstami, glaudžiai susiję su kriminaliniu pasauliu ir, antra vertus, su jėgos struktūromis (pavyzdžiui, chuliganas, chuliganas, paskui du metus tarnauja milicininku, tomis pačiomis gatvėmis vaikšto su mėlyna uniforma, o paskui vėl chuliganas). Tai savotiškas integralus socialinis sluoksnis, kuriuo daugiau mažiau atvirai rėmėsi sovietų valdžia. Tarp jo ir valdžios mes buvome kaip tarp kūjo ir priekalo. Beje, iš atitinkamo sluoksnio Peterburge yra kilęs V. Putinas. Šita nuolatinė smurto ir pažeminimo grėsmė buvo lyg tamsus stogas, užstojantis dangų, lyg gelžbetoninės

lubos. Būtinai turi pasilenkti, gunktelėti, tada – galima gyventi. Bet vos pabandysi išsitiesti, pakelti galvą – iškart pakaušiu į cementą.

– *Ar dažnai susitrenkdavot galvą? Buvot pionierius?*

– Pionieriais buvo visi. Aš turbūt net nesupratau, kas tai yra, tiesiog atsidūriau rikiuotėje išpūstomis akimis.

– *Jokių abejonių? Jūsų tėvai prosovietiniai, neutralūs ar tylūs rezistentai?*

– Kai sakot „prosovietiniai“, skamba neadekvačiai. Mano tėvas buvo ekonomistas, Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto Darbo organizavimo katedros vedėjas, o mama ilgą laiką – tuometės Konservatorijos (dabar Muzikos ir teatro akademija) Chorinio dirigavimo ir teatrinio meistriškumo fakulteto dekanė. Suprantama, tokias pareigas užimant, negali būti atvirai „antisovietinis“. Esi pernelyg išsikišęs, pernelyg matomas, kad galėtum pasislėpti. Vadinasi, žaidimo taisyklių paisyti būtina. Visai nepaisyti taisyklių išvis buvo neįmanoma, tai tas pat kas perlipti tilto turėklus ir šokti žemyn. Tai buvo aišku visiems. Bet pavadinti savo tėvus „prosovietiniais“ ideologine prasme būtų netiesa. Tiesiog netiesa. Pavyzdžiui, kai dar buvau mažas vaikas, kartu su tėvais „zaporožiečiu“ važiuodavom į lietuviškas žemes Baltarusijoje, į Lietuvos pilis, pas paprastus už sienos likusius lietuvius. Mane tuomet stebino, kaip taip gali būti, kad štai esame kitoje šalyje, Baltarusijoje, o žmonės kalba lietuviškai! Namuose buvo ištisa lituanistinė biblioteka, ne pagrindinė, o sovietmečiu leistų knygų, ir jų buvo gana norint perskaityti jose Lietuvą. Iki šiol turiu daugybę tarybiniais laikais leistų lituanistinių knygų, fundamentalių leidinių, kurių vienintelis sovietinis antspaudas – tai Markso paminėjimas įžangoje ir rusiškas bibliografinis aprašas paskutiniame puslapyje. O visas turinys – ištisa Lietuva. Net dabar tokių lietuviškų knygų išaina ne per daug. O per sausio 13-ą tėvas anksčiau už mane išlėkė, tik nepamenu, ar prie bokšto, ar prie Seimo.

– *O kaip su komjaunimu?*

– Su visais į komjaunimą neštojau, jau aiškiai iš ideologinio sąmoningumo, kiek jo galima iš paauglio tikėtis. Man niekada nepatiko iš

viršaus valdomas prievartinis kolektyvizmas, joks *kojakojizmas*. Būdamas pionieriumi, dar nebuvo visuomeninė būtybė, todėl palaimingai nieko nesupratau, o paauglystėje pradėdi jaustis žmogumi, ir norisi pačiam priimti sprendimus. Paskui, kai suvokiau, kad nebaudžiama laisva valia tėra butaforija, klausimų nebekilo. Beliko vienintelis – drąsos ir užsispyrimo klausimas. Bet tai nutiko vėliau.

– *Buvot vienintelis klasėje, ar daugiau tokių buvo?*

– Tikrai ne vienintelis, bet nebuvo tai ir savaime suprantama. Nestoti į komjaunimą buvo šioks toks iššūkis. Ne toks, kad jau mirtum vietoje, bet dėmesį į save tuo tikrai patrauki.

– *Paauglio maištas ar jau pirmas pasipriešinimas okupacijai?*

– Man nebuvo skirtumo. Šitie dalykai buvo neatskiriami. Pirmiausia, labai aiškiai suvokėme, kad mes – ne rusai. Mes – lietuviai. Nors to lietuviškumo turinys buvo daugiau jausminis, tolimi padūmavę pilių griuvėsiai. Gal iš panašių jausmų ir XIX a. Lietuva kėlėsi.

– *Rusais mūsų niekas ir nelaikė, buvome Sovietų Sąjungos piliečiai.*

– Man, mums tai buvo esminis, lemiamas skirtumas, kad lietuviai, ne rusai. Neperžengiama bedugnė. Gal todėl, kad Vilniuje. Jau kieme, dar prieš mokyklą mokėjau dvi kalbas: gimtąją lietuvių iš šeimos ir rusų iš kiemo. Pamenu, kurį laiką buvome užsidedę filatelija, rinkome pašto ženklus, turėjome tokius albumėlius ir kartais susitikdavome, rodydavome vienas kitam, keisdavomės. Pasitaikydavo ir smetoniškų pašto ženklų. Tai štai, kartą sėdime ant suoliuko su klasioku vidury baltos dienos per vieną namą nuo mokyklos, atsivertę savo albumėlius, o prie mūsų prieina suaugęs vyriškis ir sako: Čto, rebiata, markami zanimajemsia? „Ką, vaikinai, pašto ženklais užsiimam?“ Toks geraširdis, geranoris, prieš prie mūsų ir drauge dalinsis. O mes sėdime, tylime ir paskui sakome jam: „Kalbėkite lietuviškai.“ Jis atšoko, išraudo, pamėlo, apsiputojo iš pasiutimo ir išgiežė: *Po-russki ne govorite? Ničego, kommunisty naučat!* „Rusiškai nekalbate? Nieko, komunistai išmokys!“ Tai nebuvo naujiena, tik patvirtino, kad komunizmas ir Rusija – tas pats. Beje, paties „komunizmo“ priespaudos aš

nejaučiau, arba beveik nejaučiau – jaučiau rusišką priespaudą. Marazmas iš Maskvos eina nuo senų senovės, o pasaulinės revoliucijos idėja – tik dar viena klastinga jo apraiška ar priedanga. Rusiškasis komunizmas tebuvo priemonė rusinti. Tikro socialinio dėmens jame beveik nė nebuvo. Tikrasis priešas – ne pats komunizmas, o Rusija. Man tai buvo aišku nuo vaikystės.

– *Yra Kinija, Kampučija (Kambodžas), Kuba...*

– Teisingai. Marazmas užkrečiamas. Ypač kai pavergėjams pasirodo parankus, kai įvaldomas kaip veiksminga pavergimo priemonė.

– *Ar tai reiškia, kad jau mokykloje buvote disidentas?*

– Disidentas aš nebuva. Nestojęs į komjaunimą su visais, paskui įstojau pats vienas. Savo noru. Štai kokia komedija.

– *Kada ir kaip tai nutiko?*

– Tai nutiko po paskutinių mokyklinių atostogų. Mes tuomet atsakančiai pavalkatavome, *nutranzavome* į Maskvą, iš ten į Piterį, kelias savaites gyvenome komunose su tenykščiais hipiais. Su tam tikru pavėlavimu Sovietų Sąjungoje buvo gerokai paplitęs hipizmas. Keliavome po du šeši klasiokai. Hippių gyvenimo idealas yra komuna. Paauglystėje, ypač kai negali ištrukti iš tėvų globos, vienminčių komuna skamba gana patraukliai: esi nebe vienas, o ir nieko neturėjimu dalintis drauge lengviau, ir maištauti. Komuna – ne naujas žodis, ne bolševikų pramanytas, jį mums primena ir krikščionių komunija. Dabar jau galėčiau dėl to ir antropologijos klasiką Victorą Turnerį paminėti, išskyrusį dvi priešingas ir abi būtinas, archetipines visuomenės subuvimo lytis, jo pavadintas lotyniškai *societas* ir *communitas*. Anuomet tai, žinoma, buvo daugiau jausmas, gyvenimo spalva, o ne kokia nors teorija.

Taigi gerokai pasitrunkėme su tais hipiais. Tarp jų buvo ir vienas kitas lietuvis, latvis, bet kadangi Rusija didelė, dauguma rusai. Vis dėlto bendra nuostata buvo nelabai slaviška, veikia vakarietiška, bent jau sprendžiant iš klausomos muzikos ir džinsų kulto (tiesa, džinsus ilgainiui ėmė atstoti plačios namudinės brezentinės kelnės). Taigi toks „vakarietiškas komu-

nizmas: Net buvo piktinamasi, kad sovietų valdžia nusigręžė nuo tikrojo komunizmo, kuriam dabar atstovaują hipiai. Taigi ne komunizmas yra blogis, o komunizmo idealaus seniai išdavusi valdžia. Toks naivus, romantiškas hipių komunizmas. Ir, be abejo, pacifizmas, net hipių ženklas juk buvo „pacifikas“. Jį visur slapta piešėme, už jį pagavę galėjo ir kailį nudirti. Pacifizmas tuomet labai tiko, nes valdžia ėmė į kariuomenę ir grėsė Afganistanu, o iš klausomos ankstesnių laikų muzikos dar aidėjo Vakarų hipių protestai prieš JAV karą Vietname.

Taigi, grįžom iš tų hipių komunų visiškai persimainę, atmainyti – akys dega, veidai rimti. Ir kaip tik tada man kažkaip pasitaikė po ranka Makarenkos „Pedagoginė poema“. Kaip jis tvarkėsi su jaunais nusikaltėliais savo įsteigtoje komunoje, kaip padarė iš jų žmones. Perskaičiau ir įspūdziai kažkaip persiklojo. Labai atitiko mano amžių, troškimą savo gyvenime tvarkytis pačiam. Aš išvis truputį „nesveikas“ šuo atžvilgiu: neseniai bene ištisą dešimtmetį buvau antakalniečių bendruomenės tarybos narys, bandėme kovoti su nelegaliomis statybomis, su neteisėtumu.

Kol supratome, kad neteisėtumą palaiko pati teisėsauga. Labai skaudi patirtis. Dabar esu tikras, kad mūsų teisėsaugos pagrindinė užduotis – įteisinti nusikaltimus, o ginti teisingumą – tik antraeilė ir tik kai nesikerta su pagrindine. Sovietmečiu irgi teko ne vienas „šaltas dušas“, kol supratau, kas čia iš tikrųjų dedasi. Kol negauni mušti, nesupranti. Taigi, užaugus, sulaukus aštuoniolikos, užėjo noras savo gyvenimą imti į rankas. Kodėl mus mokykloje vis vaiko kaip mažvaikius? Pavyzdžiui, jei reikia teritoriją sutvarkyti, tai juk mūsų teritorija! Tai imkime patys ir sutvarkykime. Ir prižiūrėkime, ir būsime savo mokyklos šeimininkai. Keliese nuėjome pas ūkio vedėją grėblių. Jis nieko nesuprato, pasiuntė pas direktorę. Direktorė klausė, klausė, o kai suprato, ką kalbame, jai akys ant kaktos iššoko. Patys tvarkytis? Mokyklos šeimininkai? Iškvietė tėvus. Tikėjomės, kad mus pagirs, o gavome pylos. Mokyklos vadovybei įstrigome kaip ašaka gerklėje: ir jokios savivaldos juk negali būti, ir uždrausti nėra kaip – neranda tinkamų ideologinių priemonių.

Mes lyg už komunizmą kažkokį tokį, iš apačios... Panašiai dabar „pilietinė visuomenė“ ir viešai pageidaujama, ir nuožmiai neleistina. Galiausiai kažkam gudriam toptelėjo (kam nors iš suaugusiųjų, manau), kad

savarankiškumas turi būti organizuotas, o tokia organizacija jau yra – tai komjaunimas. Taigi sudarykite klasėje stiprią komjaunimo kuopelę ir tada šios organizacijos vardu galėsite veikti. Komjaunimas mokykloje turi visus įgaliojimus, jeigu komjaunimas paprašys grėblių, niekas negalės neduoti, prašom – grėbkite. O dabar jūs iššokote kaip Pilypas iš kanapių. Štai ant tokios bangos ir įstojau į komjaunimą, pasišovęs jo vardu atgaivinti „tikrąjį komunizmą.“ Prieti liepto galą ilgai netruko, bet, matyt, man reikėjo tai patirti savo kailiu. O kurį laiką vienuoliktosios klasės rudenį, pamenu, po pamokų rengėme komjaunimo susirinkimus, ginčydavomės, ką ir kaip darysime, nuo ko pradėsime. Netgi liovėmės gėrę, savaitgalių vakarėliai pasikeitė: arbata, muzika, poezija... Netrukus išskvietė visus pas direktorę, pranešė tėvams, tada pirmą kartą nuskambėjo žodis „saugumas“. Pasirodo, gerti buvo viešai smerktina, bet iš esmės galima, net pageidautina, savotiškai privaloma. Paskui tuo dar kartą gavau įsitikinti jau po aukštosios, kai buvau iškvieštas į saugumą dėl domėjimosi „Rytų filosofija.“ Intuityviai iš vakaro gerokai prigėriau, nuėjau smarkiai dvokdamas, ir padėjo. Mat geriantis žmogus yra „geras“, nepavoingas, valdomas.

– *Taip, Antonas Makarenka, „Pedagoginė poema.“ Kokios dar tuomet knygos, filmai darė jums įspūdį?*

– Kinas niekada nebuvo mano arkliukas. Lietuviškus filmus labai gerai vertinau iš dalies dėl to, kad jie lietuviški. Nors buvo ir tokių lietuviškų filmų, kurie man yra padarę įspūdį. Pirmiausia tai filmai apie vaikus, pavyzdžiui, „Gražuolė.“ kažkas tokio jame pagauta, kažkokios esminės būsenos. Žinoma, apie suaugusiųjų tikrovę lietuviams tada išvis kalbėti buvo nevalia, todėl viskas įgaudavo tų gelžbetoninių lubų slogutį.

– *O knygos? Visi kažkiek skaitėme ne tik Vakarų, bet ir rusų, ir tarybinę literatūrą. Kaip į ją žiūrėjote, reikia, tai ir skaitau?*

– Mes jau turėjome atmetimo reakciją. Lietuvių literatūros užduodavo privalomų skaitinių ir lygiagrečiai rusų literatūros. Bet mūsų ratelyje buvo susidariusi atmetimo reakcija, mes jau žiūrėjome šiek tiek iš aukšto. Prisimenu, kai reikėjo skaityti Tolstojaus „Karą ir taiką“, dar vis dėlto pabandžiau, tiesa, lietuvišką vertimą, bet teįveikiau vos pusę pirmo

tomo. Visiškas mėšlas! (Beje, ir iki šiol taip manau. Ir apie išgarbintąjį Dostojevskį. Prašau niekam nesakyti...) Nuo mokyklos laikų nemėgstu Tolstojaus, niekada daugiau nebandžiau jo skaityti. Pamenu, mokytoja pasakojo apie „Aną Kareniną“ su tokiu rusišku sentimentalizmu, tokiu seilėtu, romansiniu, kaip trys minoriniai akordai. „Rožinės kelnaitės, žydros šlepetaitės“, ar kaip ten. *Rozavyje pantalončiki* net priežodžiu buvo tapę. Apsiventi galima. Išeidavome iš pamokos vaidindami vemiančius. O apie privalomąją rusų tarybinę literatūrą nėra ką nė kalbėti. Kas ten, Brežnevo „Plėšiniai“? Juk tokių Strugackių programoje nebuvo. Kaip mes tuos pažymius susirinkdavome, nebesuprantu. Bet aš iš rusų kalbos ir literatūros nė gerų pažymių neturėjau.

– *O Vakarų literatūros ką skaitėte?*

– Na, dar buvo anglų kalbos pamokos. Bet anglų klasikos originalų pamokose neskaitėme, kiek pamenu. Labiausiai mėgau vadinamąją fantastiką, *science fiction* žanro, nes *fantasy* tuomet dar nebuvo arba mūsų nepasiekė. Lietuvoje ėjo tokia „Zodiako“ serija, tai aš jos buvau perskaitęs bene viską. Tai buvo atviras langas „į kosmosą“. Pro jį dvelkė gaivus vėjas, kuris mane labai traukė. Ir dabar jo neišsižadu, jeigu tik turėčiau laiko (na, gal nebe pirmoje, o antroje ar trečioje vietoje) vėl griebčiau fantastiką. Be to, mane visą laiką „vežė“ erdvė ir žvaigždės. Naktį atsidarai langą – ir bekrasė žvaigždėta erdvė virš galvos! Pusė Kanto, taip sakant. Klidėjau galaktikomis ir NSO, kurių, kadangi klidėjau, tai ir mačiau. Aš ir pats „iš ten“, nes tai mano tikrieji Namai.

– *Ką veikdavote po pamokų?*

– Po pamokų... Po pamokų visada gali gauti į galvą, prie mokyklos, gatvėje, prie krautuvės, prie namų. Jau buvau užsiminęs apie kūjį ir priekalą. Kūjis – minėtoji *urla*, arba špana (chuliganai), o priekalas – milicija. Jie veikė išvien ganydami lietuviukus, kaip piemenys su šunimis. Tai nebuvo paslaptis, jie net kartu rūkydavo. Tik tiek, kad milicininkai atvirai neplėšikavo (gal ėmė duoklę iš plėšikaujančių?). Smulkios baudmės dėl akių chuliganų ne tik negąsdino, bet net teikė papildomo „adrenalino“. Chuliganizmas – argi tai nusikaltimas, negi bausi žmogų! O mes buvome

visiški beteisiai. Bet tarp lietuvių irgi atsirasdavo aršesnių, pasportavusių, tai būdavo šokia tokia atgaiva. Užtekdavo tokio vieno. Ateina lietuvis, atkala tris keturis suskelius, tai po to jie kurį laiką per 20 metrų lenkia ir pirmi sveikinasi. Jeigu tave matė kartu su tokiu pasportavusiu, tai kurį laiką gali būti ramus. Bet kitais pernelyg kliautis, žinoma, negali. Mano ir nosis sulaužyta, vidurių baltos dienos, krautuvėje. Dabar jaunimui turbūt net sunku paaiškinti, kaip tai yra.

Tuo metu špana gyveno rajonais – Antakalnio, Žirmūnų špana ir t. t. Ties Žolyno gatve Antakalnyje buvo keltas per Nerį, prisimenu nuolat girtą vaikus gąsdinusių keltininką su sena kareiviška uniforma be antpečių. Keltas dirbo bene iki 9 valandų vakaro, o tada vienoje pusėje pririša, ir stovi per naktį. Kai tik keltas liaujasi dirbęs, abiejuose krantuose susirenka špana, vienoje pusėje Antakalnio, kitoje pusėje – Žirmūnų. Ir vieni kitus keikia, koneveikia kaip tik gali, klaikiausiai neįmanomais trijų devynių aukštų žodžiais, pakartoti neįmanoma. Savotiška sakytinės literatūros rūšis. Rusiškieji skaldai. Šaukia, rėkia, klykia kiek įmanydami, devynaukščiu *matu*, ir vaidina, kad jau puls šoks į upę, perplauks ir užmuš. Mėto akmenis, retas permeta. Tokios būdavo *perebrankės*.

Kol dirbdavo keltas, tylu ramu nė vieno vaikėzo. Upė saugojo nuo kraujo, nuo tikrovės, galėjai vaidinti susiriesdamas. Nors būdavo ir rimtų susidūrimų, tikrų mūšių, eidavo gandas. Tarp kitų rajonų irgi. O aš tik saugojaus, kad netapčiau auka. Kartais su vienu kitu pasišneki, lyg žmoniškesnis pasidaro. Beje, vadeivos dažnai buvo lietuviai. Visa *špana* ruskeliai, o vadai – lietuviai. Kaip senovės kunigaikščiai Rusioje. Ir lygiai taip pat be jokio tautinio susipratimo, jokios tautinės savigarbos. Vaikšto kaip gaidžiai pasipūtę, tatuiruoti, ir kalba trim keturiais pagrindiniais rusiškais žodžiais.

– Čia charakterio savybė, ar kad jie vietiniai?

– Man atrodo, kad lietuvis tiesiog žiauresnis. O tai vienintelė einanti valiuta. Žiaurumas, aršumas, gebėjimas nepasiduoti, pulti, stoti ant mirties slenksčio ir negailėti. Jau išaugę iš paauglystės mieste buvome tokia „bohema“, tada milicija gaudė už plaukus, už barzdą ir šiaip, kad „neaiškūs“. Muziejaus gatvėje (dabar Vokiečių) trindavomės prie „Žibutės“ fontano.

Kartą sėdime, atvaro kokie penki šeši, tvarką darys. Kam trenkia, kam į galvą įspiria (sėdinčiam ant suoliuko). Vienas draugas (dabar įžymus dalininkas, tuomet dar studentas) senamiestyje gyveno, tai jam prie namų tekdavo nuolat susidurti. Eina jis gatve, ir staiga įtraukia jį į tarpuvartę, ir negana pinigų, juk reikia pasityčioti, pažeminti, parodyti, „kas čia viršininkas“. Tuo jie gyveno. *Urla* negalėjo tvirti nepažemindama, jie tuo mito, iš to statė savo „savigarbą“. Manau, kad apiplėšti, atimti pinigus jiems tebuvo antraeilis dalykas, irgi iš dalies tik priemonė pažeminti.

Dabar manau, kad jie jautė nepakeliamą lietuvių pranašumą, jautėsi visiškas mėšlas palyginti su lietuviais, todėl nekenė juodai. Taigi, tas dailininkas atsidūrė tarpuvartėje vienas, priremtas prie sienos viso jų būrio. Ir tada, matyt, suprato, kad visuomenė, viešoji tvarka, įstatymai ir taisyklės baigėsi – beliko išgyvenimas. Ir tada griebė vieną iš jų abiem rankomis už gerklės ir pradėjo smaugti, kol akys iššoko. Ir sako jiems: „Arba dabar pat dingstate iš čia, arba jis mirs.“ Ir smaugia nuoširdžiai, o tas jau geibsta. Ir tada visi dingo, atsitraukė, paliko jį ramybėje ir daugiau niekada prie jo nesikabino. Nes „šitas pavojingas“, jis nevaicina, iš tikrųjų gali žudyti, o tada juokai baigiasi.

Mano vaikystės Vilniuje, bent jau mano aplinkoje, lietuviai daugiausia gyveno kultūroje, vienaip ar kitaip, net jei kas nesiekia viešo išsilavinimo, tai, žiūrėk, pats sau knygas skaito ar panašiai. Lietuviai gyveno kultūroje, Lietuva ir kultūra man nuo vaikystės buvo sinonimai. Todėl kai lietuvis eina gatve, tai eina kur nors, su tikslu, į darbą, į paskaitas, į teatrą, parodą, šiaip koku reikalu. Na, gal šiaip išėjo pasivaikščioti, bet visuomet padoriai apsirengęs, iš tolo pažinsi, kad lietuvis (į šitą ratą patekę rusai, beje, irgi mokėjo lietuviškai). Lietuviai nesitrina gatvėje, jie turi aukštesnių tikslų. O tada siaubingai nesinori teptis rankų, purvintis. Įsivaizduokite, eini į teatrą, o prie tavęs staiga pristoją, apstumdo ir reikalauja pinigų. Po galais! Jeigu neišsipirksi, tai jau tikrai jokio teatro, nieko. Tuo jie ir naudojosi – kad lietuvis siaubingai nenori teptis rankų, vengia iš paskutiniųjų, todėl tampa lengva auka.

Bet vieną kartą viduje kažkas lūžta, ir supranti, kad nebėra gyvenimo. Reikia kažko imtis, kažko tokio, kad būtų galutinai aišku. Turi atsigręžti veidu, turi nebijoti labiau už juos, pasielgti kaip nors taip, kad bijotų jie.

Tai vienintelis būdas. Jeigu pavyks, tada kurį laiką gyvensi savo gyvenimą. Bet kyla ir pavojus, kad pats tolydžio smuksi ir nejučia atsidursi jų gretose. Įtariu, kad kai kuriems jų vadeivoms lietuviams taip ir nutiko. Jeigu nuo pat vaikystės tenka pačiam gintis, kruvinai, tada nesunku įsivaizduoti.

Arba, pavyzdžiui, paima į kariuomenę desantininku, ir tada grįžęs iškart *verchas* (viršininkas). Antakalnyje buvo toks vienas, lietuvis. Grįžo profesionaliai išmokytas žudyti. Paskui vaikščiojo po Antakalnį, ramiu lėtu žingsniu, iškėlęs galvą, ir toks jausmas buvo, kad aplinkui per dešimt metrų vėjas nuščiūva. Kaip tikras Laukinių Vakarų mafijos karalius. Nieko nebijo – nei gatvės, nei milicijos, nei kalėjimo. Nes visada pirmas žudys. Mano atmintyje tokie buvo lietuviai: arba kultūra, bijanti teptis rankų, arba visiškas žvėris. Net akys jo kitokios, nerusiškos. Ne įžūlus gaivalas jose, o geležis, plienas. Įsivaizduoju, kad pokario partizanams, ypač kurie ilgiau išgyveno, turėjo atsirasti šitas plienas akyse. Įsivaizduoju, kad jis turėjo spindėti ir senovės lietuvių akyse. Slapta manau, kad mums būtina susigrąžinti jį, šitą plieną akyse, priimti į savimone, išsiugdyti, įtraukti į kultūrą. Nes tai laisvės šaknis. Manau, kad mes nusigręžėme nuo jo tada, kai pasijutome primušti ir išsigandome. Paskui jis buvo nubudęs per Sąjūdį, kai trumpam liovėmės teisintis ir atsiprašinėti.

– *Koks čia archetipas, kaip jį įvardyti? Primena vakarietišky filmų herojus, bet ten jie dažniausiai kilnūs...*

– Kažkada pirkome vyną ir pritrūkome kelių kapeikų. Iš kur dabar gavus? O kaip tik matau, stovi jis netoli prekystalio, tas pats. Kas man tada užėjo, negaliu pasakyti, bet staiga priėjau prie jo ir sakau: „Sveikas, gal gali duoti tiek ir tiek kapeikų?“ Jis taip pažiūrėjo į mane ir atkišo pilną saują pinigų. Sako: „Imk, kiek reikia.“ Būtų jam kas pagrasinęs, užmuštų vietoje. O aš paprašiau – ir jis atiduoda viską. (Žinoma, paimti viską būtų buvusi mirtina klaida, bet vis dėlto.)

Tai archajiniai, archetipiniai dalykai. Karaliui paprašytam neduoti gėda, šito jis negali sau leisti. Skandinavų *konungai* net vadinti „turtų dalintojais“. Karaliaus, *konungo* (iš jo mūsų kuningas, kunigas, kunigaikštis) idealas – mūsųje narsa laimėti kuo daugiau grobio ir tada tą grobį švaistyti, kelti puotas, dovanoti. Jis žino, kas jis toks, ir jaučia, kaip turi elgtis, kad

pats save gerbtų. Skaičiau, jog XIX a. plėšikai Lietuvoje irgi turėjo garbės kodeksą iš grobio didelę dalį drauge pragerti. Visas klausimas, kiek tasai archetipas, tasai kilnumas sąmoningas. Kol jis nesąmoningas, tai tėra žvėries, patino kilnumas; kad būtų žmogaus, žmogiškas, jis privalo tapti įsisąmonintas, sąmoningas, kultūringas. Ir kultūra be jo tėra pliurpalas, tryda. Bet šaknis ta pati. Taip iš žvėries *tauro* Lietuvoje radosi *taurus* žmogus.

– *Ką studijavote baigęs mokyklą?*

– Pradėti kalbą apie mokslus reikėtų nuo žvaigždžių. Mano pradinių klasių mokytoja buvo Grigonienė (pamiršau vardą), o vyresnėse klasėse mylimiausias buvo fizikos mokytojas Henrikas Grigėnas, tai mane vaiką ir paauglį vis Grigo Ratai vežė į žvaigždes.

Fizika man buvo suprantamiausias, aiškiausias dalykas, kaip ir matematika, o širdį buvo pakerėję žvaigždės, tad aš jau taikiausi į astronomiją. Bet universitete astronomijos kursą rinkdavo tik kas keli metai (kas ketveri?), o mano mokyklos baigimo metais astronomijos nebuvo. Laukti reikė eiti dviem metams į rusų kariuomenę. Kokia nors puslaidininkių fizika man atrodė pernelyg praktiška, per konkreti. Liko matematika – žvaigždžių tiesiogiai lyg ir nematyti, bet abstrakti visam laikui. Po trečio kurso, kai turėjome pasirinkti specializaciją, pamenu, vieno metais vyresnio paklausiau: „Mane traukia erdvės ir žvaigždės, ką patartum pasirinkti?“ Jis pats buvo tikimybininkas, tad ir man patarė tikimybinių teoriją. Na, ten tikrai pilna visokių daugiamachių „erdvių“, bet jos tik vadinasi taip, grynas formalumas, o tikros Erdvės – nė kvapo. Tai buvo lemtinga klaida, nuo to laiko matematika manęs nebedomino. O gal vėl likimo pirštas – neieškoti fizikoje, astronomijoje, dabar ir matematikoje to, ko ten nėra. Tik paskui supratau, kokios žvaigždės ir kokia erdvė iš tikrųjų mane šaukia...

– *Ką pirmiausia prisimeni iš studijų laikų? Sesijos, paskaitos, o šalia - ideologiniai intarpai?*

– Yra visokių smulkmenų. Mano karta – ilgaplaukiai. O mokykloje plaukus mums tikrindavo taip: eina per klasę mokymo dalies vedėjas ir kiša du pirštus prie sprando tarp plaukų ir apykaklės. Jeigu tarpo nėra,

išvaro kirptis ir įskaito pravaikštą. Mano plaukai jaunystėje buvo gana standūs, styrojo į viršų ir į šalis. Anksčiau labai išgyvenau dėl to, nes negalėjau žaisti indėno – indėnų plaukai juk lygūs! – nebent baltąjį indėnų draugą Taikliąją Ranką. Bet paskui turėjau pasiteisinimą: du pirštai tarp apykaklės ir plaukų lenda, vadinasi, tvarka, nors aplink galvą vešlus krūmas. Kone kaip Jimio Hendrixo.

Universitete pirmus pusantrų metų, kol dar nebuvo prasidėjusi karinė katedra, plaukams buvo laisvė. Buvau užsiauginęs ganėtinai ilgus. Paskui prasidėjo karinė katedra – plaukams amen. Šiaip jau visiško, totalinio idiotizmo pavyzdys. Šveikas per linksmas, neatspindi tikrovės, kurioje kur kas daugiau niūrių atspalvių. Ir vis dėlto. Pavyzdžiui, buvo draudžiama ateiti į karinę katedrą su džinsais. Tiesa, tuomet su džinsais ir į restoraną neįleisdavo, tai šia prasme karinė katedra nelabai išsiskyrė. O tada kaip tik atsirado velvetiniai džinsai, tai vienas mūsų su tokiais atėjo. Stovim rikiuotėje, karininkas vaikšto priešais priekabiaudamas ir pamokslaudamas, sustoja prie jo, pasilenkia, žiūri, žiūri įbedęs akis ir sako: Čto eto u tebia za štany neponiatnyje! (Kas tavo per nesuprantamos kelnės!) Medžiaga – ne džinsai (velvetas buvo legalus, velvetinių ir vietinių buvo), pasiuvimas – džinsai. Karininką ištiko stuporas, užsikimšo vienintelis jo smegenų vingis. Nuo to laiko *neponiatnyje štany* tarp mūsų buvo kaip priežodis. Karinė katedra – tai *neponiatnyje štany*, turbūt taip ją būtų galima dviem žodžiais apibūdinti. Nors šiaip jie turėjo priemonių susidoroti, sugriauti gyvenimą ir nepraleisdavo progos to priminti, tuo pasimėgauti.

– Po ketvirto kurso – sukarinta stovykla?

– Po penkto, trijų mėnesių *zborai kazarmėse* Rygoje. Mus bandė išmokyti radijo ryšių, *daljnaja mnogokanaljnaja sviazj* (tolimieji daugiakanaliai ryšiai). Tikėjosi parengti karo ryšininkus, bet jiems nieko neišėjo. Nesu ten supratęs nei išmokęs nė vieno sakinio, nei vieno nurodymo. Baigiamąjį egzaminą išlaikiau kaip visi – su buteliu. Buteliai kareiviams, kursantams griežtai draudžiami ir tuo pat metu griežtai privalomi. Šito nesuprantant, Rusijos perprasti neįmanoma. Žinios ir įgūdžiai karininkams buvo nesvarbu, jie patys nieko neišmanė ir nieko nemokėjo. Nebent būtum kam

nors užkliuvęs, tada – du buteliai. Tas pats Vilniuje karinėje katedroje, tas pats Rygoje *zboruose*.

Nelabai jau pamenu, regis, kai kam nešėme visa grupė, kai kam kiekvienas atskirai. Iš anksto neoficialiai pranešdavo, kieno kokia „tvarka“. Čia irgi privalai save peržengti. Kaip ir su špana, atiminėjančia kapeikas, taip ir čia yra du dėmenys: materialinis ir moralinis. Moralinis bendras vardiklis visur tas pats: jie nori matyti tave pažemintą. Kitaip negali išbūti. Net akys nušvinta. Ateini vizgindamas uodegėlę, dovanėlę atneši. *Nu, čto tut prinos?* („Na, ką čia atnešei?“) Už tai, kad jam atnešei ir pavizginai prieš jį uodegą, jis tave net savaip pamilsta. Kaip šunį: „Geras, eik jau, eik.“ Tokie rusiški santykiai. Moki nemoki, nesvarbu, jei deramai neatliksi šito ritualo, užtąsys ir nusodins. Paklaus, kiek varžtų turi *bronetransportioras* (šarvuotis), ir nusodins. Kaip Balio Sruogos „Dievų miške“. Tu ką, kietą vaidini? Ach, tu kietas? Na, brolyti, tuoj pažiūrėsime! Nusuks sprandą, o galų gale vis tiek padarysi tą reveransą. Tada – geras, gali eiti. Karinė katedra – tai sovietizmo koncentratas, sovietizmo branduolys. Tik jie neverti žmogiško santykio. Tai kaip stichinė nelaimė, kaip audra, viesulas, liūtis. Kai nuo audros ar liūties pasislepi kur, kad pasilenkti tenka, juk nesijauti pažemintas! Taip ir čia: svarbiausia kuo saugiau pasislėpti ir neiškišti galvos. O paskui pareini namo, krenti į lovą ir guli, bandydamas atgauti kvapą. Karinė katedra buvo kartą per savaitę, visą mielą dieną. Grįžęs tą vakarą jaučiausi kaip suglamžytas skuduras. Bet naktį už lango – vėl žvaigždės ir bekraštė erdvė. Ir atsigauini.

– *Baigėte matematikos fakultetą, bet disertaciją apsigynėte visai kitoje srityje...*

– Baigęs pirmiausia dirbau programuotoju, bet programavimas buvo labai toli nuo erdvės ir žvaigždžių. Bet kokį žaidimą žaidžiant galima įsitraukti, perprasti žaidimo taisykles ir ko nors pasiekti. Ir tuo užkimšti vidinę tuštumą. Programavimas – tokia sritis, kur jau tada galima buvo šiek tiek pasireikšti. Esu ir ši tą išradęs, bent jau pats sau. Tuo metu pagrindinis iššūkis programuotojui buvo bejėgė kompiuterio atmintis, tiek vidinė, tiek išorinė. Tokios sąvokos kaip gigabaitas iš viso nebuvo, atmintį sudarė pavieniai baitai, kokie trys – ne daugiau. O pagal Vakarų pavyzdį

kaip tik buvo diegiami vadinamieji personaliniai kompiuteriai. Jau tada buvo aišku, kad sovietai nuo Vakarų atsilieka mažiausiai 10 metų. Tai aš ir išradau sau tokį būdą, kuris leido su itin maža atmintimi apdoroti be galo dideles duomenų apimtis ir pasikrauti bet kokio dydžio programas – žinoma, laiko sąskaita. Ir duomenys, ir programa savotiškai šliaužė per procesorių, kaip kirminas, vienu metu teužimant visai mažai. Paskui tas išradimas man labai pravertė kitoje srityje – kuriant sau kartoteką. Kai prasidėjo *perestroika* ir bendradarbiavimas su Vakarais, užpirkto vakariečių kompiuterių, ir visą mūsų programavimą nupūtė kaip šiukšles nuo stalo. Neliko nė pėdsakų. Mes išradinėjome dviračius, esmiškai visose srityse. Tai irgi, beje, demoralizuoja.

Bet aš jau studijuodamas iš po stalo skaičiau kitką, iš dalies savilaidą, ir gyvenau kitkuo. Žinoma, buvo ir Škėmos, ir kitos draudžiamos lietuvių literatūros, bet daugiausia kitokios, pasaulinės, kuo įvairiausia plauko. Jau skaičiau ir angliškai (nors tuo metu tai dar nebuvo savaime suprantama), o per anglų kalbą atsivėrė visas pasaulis. Turiu tokį draugą, metais jaunesnį, vienoje mokykloje mokėmės, tas buvo itin įsigudrinęs: per Lietuvos Mokslų akademijos biblioteką siuntė užsakymus į centrinę Lenino biblioteką Maskvoje, kad jie siųsdintųsi knygas iš Vakarų. O jiems buvo prieinama viskas. Taigi į Maskvą užsakymas eina nebe asmens, o Lietuvos Mokslų akademijos bibliotekos vardu. Lenino biblioteka sureaguoja automatiškai ir jau savo vardu rašo į kokią nors Vakarų biblioteką, su kuria turėjo atitinkamas sutartis, gauna iš ten kone draudžiamiausią knygą ir tada automatiškai siunčia ją į Vilniaus MA biblioteką, kur ji atsiduria to mano draugo rankose. Tada jis tą knygą po skvernu išsineša, neša pas pažįstamą, turintį priėjimą prie dauginimo aparato, ir tas slapta padaro jos kopiją. Kopijavimas tada buvo griežtai prižiūrimas, kopijavimo aparatai itin saugomi, paprastai neprieinami. Paskui pati knyga tvarkingai keliauja atgal, o čia lieka jos kopija. Tada visas mūsų ratelis, kam įdomu, paeiliui ją skaito. Ir taip toliau. Taip pas tą bičiulį namie buvo susidariusi ištisa biblioteka, tokios gražiai įrištos, visos vienodo formato, kaip plytų siena išmūryta. (Dabar jau ir pats turiu tokią sienelę.) Jo dėka tad gavau priėjimą prie daugybės tuo metu neįsivaizduojamų knygų. Toinbis, Jungas, Krišnamurtis, Šri Aurobindas, tantra, dzenas, Tibetas ir net negaliu pa-

sakyti, kas. Žodžiu, gelžbetoninės lubos įtrūko, atsivėrė erdvė ir pro plyšį įspindo žvaigždės.

– *O lietuvybė?*

– Ėjo keli ištisi srautai, kaip sruogos susipynę į vieną kasą ar gijos į virvę. Jau universitete nuolat skaičiau iš po suolo, o paskutinius dvejus studijų metus matematika man išvis neberūpėjo. Ir programuotoju dirbdamas skaičiau iš po stalo. Tapau savotišku partizanų, kultūriniu partizanų. O buvo ištisas sluoksnius tokių, ratelių rateliai. Jau anksčiau buvau supratęs, kad turiu išmokti įkvėpti oro ir panerti, ir išbūti kurį laiką, paskui išnirti, įkvėpti ir vėl panerti, ir taip atlaikyti visas tas karines katedras, galų gale jau ir matematiką, programavimą, visą viešąjį gyvenimą, kuris manęs nebedomino. Skaičiau ir gyvenau po stalu. Kaip gyvas upelis po sniego vėpūtiniais. Ilgainiui upeliai išibėgėjo, prasiveržė, susiliejo ir pasruvo ištisu pavasario srautu. Prasadėjo Sąjūdis. Beje, su kopijom irgi reikėjo elgtis atsargiai, pavyzdžiui, jeigu troleibuse sėdėsi ant kelių pasidėjęs ar atvirai laikysi rankose, gali prisitrinti koks neaiškus žmogėnas ir užkalbinti: „Ką čia turi? Kas per knyga? Duok pavartyti.“ Ir nežinia, kuo baigsis.

– *Saugumiečiai? Už parankės neimė, nekviėtė „pasivaikščioti“?*

– Pažymėjimo neatkiša, neprisistato: „Esu saugumietis ir dabar tave tikrinsiu.“ Niekada ir nesužinosi. Ir kai tavim susidomi, niekad nežinai, kodėl, per ką. Tam tikra saugumo grėsmė tvyrojo nuolat, kaip blogas kvapas. Ar ne vertas apmąstymo junginys: *saugumo grėsmė*? Saugumas grėmė ne tik susidorojimu, gal net nebe tiek susidorojimu, kaip pokary, o daugiau paranojiškai. Saugumo grėsmė vertė žmones įsigūžti, užsidaryti, įtariai žiūrėti į kitus, nepasitikėti. Vienas kito akyse žmonės vogčia ieškojo saugumiečio, įdaviko. Jau Sąjūdžio laikais dalyvavau tokiame Talkos klube, padėdavom archeologams, tvarkėme Rasų kapines ir t. t. Tai kartą per pertraukėlę sėdim kokie septyni devyni, geriam arbatą, šnekučiuojam, ir vienas staiga sako: „O ką, manot tarp mūsų čia dabar nėra saugumiečio? Būkit ramūs!“ Išrausti ir nuleidi akis, nes jeigu įtars tave – nėra būdų išsiteisinti. O gal kaip tik tas, kuris taip pasakė? Manau, kad šitas įtarumas

saugumo buvo sąmoningai skatinamas, palaikomas: nepasitikintys žmonės bejėgiai. O kliautis galėjai tik labai senais pažįstamais, draugais nuo mokyklos, kurie kaip broliai, kurie vienas kito būklę kiaurai mato. Be to, jeigu vienas pasitiki kitu, nebūtinai turi tave pažindinti, tiesiog gauna kokią knygą iš jo ir paskolina tau.

Kadangi kopijos ėjo per rankas, o labai rūpėjo kažką išsisaugoti, tai uoliai konspektavau – universiteto pamokos nenuėjo veltui. Tebeturiu prirašytus 39 storus ir pusstorius sąsiuvinius. Pradžioje persirašydavau tik trumpas ištraukas, lyg kokius aforizmus. Ketvirtas sąsiuvinis išsiskiria pagal spalvą, yra šviesiai žalias – jame Karlas Gustavas Jungas. Jis irgi mane pirmiausia pasiekė per kopijas, angliškai. Konspektavimas išmokė išskirti esmę, išspausti esenciją. Pavyzdžiui, knyga 300 puslapių, konspektas – 10 sąsiuvinio lapų. Psichologija, religija, filosofija, viskas, ko nebuvo bibliotekose, knygynuose, niekur. Bet ne krikščionybė. Krikščionybėn irgi bandžiau belstis, bet langas į šviesą neatsidarė. Krikščionybėje išieities nėra. Nors ji kalba apie išganymą, išsivadavimą, bet laisvės kvapo nuo jos sklindant neuodžiu. Vidinės, dvasinės laisvės. Būties tikrumo, kad nebereikėtų sukti, pritempinėti, įrodinėti. Krikščionybė ir sovietija man kaip du konkuruojantys akligatviai, du vienas kito nekenčiantys dvyनियाi. Bent jau mano gyvenime, mano aplinkoje, Sovietų pabaigos Vilniuje Bažnyčia nebuvo langas į erdvę, į žvaigždes. Nebuvo jos ir prie Sąjūdžio ištakų, nors paskui labai prisiplakė, kone pradėjo savintis. Pamenu, 1988-aisiais su vienu bičiuliu plaukėme baidare Minija, nuo pat aukštupio, priekyje trispalvę vėliavėlę įsikišę, o jis buvo pasiėmęs pundą „Sąjūdžio žinių“ pakeliui dalinti. Beldėsi ir į Žarėnų kleboniją, bet vos pamatę, ką siūlo, jį stumte išstūmė ir duris užtrenkė. Stebėjau iš šalies už kelių žingsnių ir juokiausi iš jo naivumo.

– *Bet kovodami už tikėjimo laisvę katalikai, ypač kunigai, kovojo ir už politinę, ne vienas jų už tai sėdėjo kalėjime...*

– Neneigiu, kad kunigui tai buvo kova už laisvę, už jo pažiūrų, jo ideologijos laisvę. Bet ne už mūsų visų, ne už laisvę mąstyti. Šiaip ar taip, mano žvaigždėtas dangus už lango su slaptomis Bažnyčios kronikomis neturėjo nieko bendra. Tikrovė nėra vien pakylėti žodžiai, skambūs pavadinimai.

Jeį tavo krūtinė suveržta, kiek nori gali giedoti „mano plaučiai pilni oro, mano plaučiai pilni oro“, vis tiek negali laisvai įkvėpti. O įkvėpimas ir yra dvasia, pagal apibrėžimą.

– O kaip su draudžiama lietuviška literatūra? Iš Maskvos jos neparsisiųsi, kaip jos gaudavot?

– Nors universitete mokiausi matematikos, gyvenau ir šiokių tokių literatūrinį gyvenimą, dalyvaudavau „Filologijos rudenyse“, esu ir eilėraščių prirašęs, novelių, vieną kitą paskelbęs, pirmaisiais Nepriklausomybės metais išėjo novelių knygelė. Taigi bendravau ir su filologais. Jie irgi turėjo savo ratelį, savo pagrindį. Visi žmonės, kurie tik lavinosi kokioje nors srityje, neišvengiamai turėjo savo pagrindį. Pagrindis tuomet buvo ne žygdarbis, o tiesiog būtinybė, kasdienybė, jei tik norėjai bent kiek susivokti.

– Buvęs Rusijos premjeras Jegoras Gaidaras knygoje „Imperijos žlugimas“ rašo: „Atėjo laikas, kai nebūti disidentu, nežinoti disidentinės literatūros tarp Maskvos inteligentų tapo nepadoru.“ Kalbama apie praeito šimtmečio devintą dešimtmetį. Tai nebuvo moralinis žygdarbis, greičiau, tam tikras padarumo rodiklis...

– Taip, tam tikras nebylus ženklas, švelnus prieskonis, pagal kurį žmogus žmogų atpažindavo. Keista, bet ir dabar iš esmės tas pats. Gal ne vien nuo politinės sistemos tai priklauso. Gal viešoji kultūra kažkaip savaime sugeria ir sutelkia visuotinį kvailumą, kuris netrukus sutirštėja taip, kad nebeprasibrausi. Sustingsta vėl į gelžbetonines lubas.

Nesakysiu, kad buvau ir esu labai apsiskaitęs – jaučiuosi priešingai: siaubingai daug ir kuo toliau, tuo daugiau man ligi skausmo nežinoma. Dėl daugybės knygų bei autorių gėda, dėl dar didesnės daugybės skaudu, liūdna.

Būta anuomet ir tokių lietuviškų reiškinių kaip Aleksandras Žarskus su Algirdu Patacku Kaune. Irgi savilaida, bet ta savilaida, kiek galiu spręsti, keliavo iš rankų į rankas tokiu mastu, kad jau kone kioske galėjai klausti... Tai buvo savotiška banga, tokia krikščioniška romantiška lietuviybė ar lietuviškai romantiška krikščionybė. Anot Žarskaus ir Patacko, lietuvių senoji dvasinė tradicija pirma pribrendusi ligi krikščionybės, o

tada ją tarsi savaimė taikiai priėmusi ir toliau jau žydėjusi krikščionybės glėbyje. Šiaip ar taip, jie neatmetė senosios dvasinės tradicijos, vadinamosios „pagonybės“, o ją savaip tyrinėjo, interpretavo, netgi puoselėjo. Vienu metu jie man padarė milžinišką įtaką, kurią į vieną sakinį sutraukčiau maždaug taip: lietuvių tradicijoje irgi yra ką suprasti! O tai man buvo didelis atradimas ir perversmas.

– *Taigi, kas darė didžiausią įtaką jūsų pasaulėžiūrai?*

– Dar truputį grįšiu prie Žarskaus su Patacku. Manau, didžiausias jų nuopelnas buvo tas, kad jie pripažino senąją lietuvių dvasinę tradiciją kaip dvasinę, kaip religinę. Nes šiaip jau dvasingumo, religijos monopolį buvo pasisavinusi krikščionybė, o kitoje pusėje telikęs toks pusiau ateistinis „gamtos garbinimas“, vaikų pasakos ir Gaižausko kaimo kapela. Ir štai Žarskus su Patacku staiga sako: žiūrėk, ir tai simbolis, ir tai simbolis! Tai ne daiktai, ne „gamta“ – tai giliausias dvasinis mokymas, tik reikia mokėti jį perskaityti! Mano akyse jie grąžino lietuvybei dvasingumą, pirmieji ją tyrinėjo kaip savitą dvasinę kultūrą. Trūkumas tik tas, kad tyrinėjo nemoksliskai. Tuo metu oficialus mokslas neišvengiamai buvo įspraustas į „mokslinio komunizmo“ Prokrusto lovą, tad atmesti „mokslą“ atrodė net romantiška ir drąsu. Bet iš esmės tai didelė, lemtinga klaida. Nes savo esme mokslas nėra ideologiškas, maždaug taip pat kaip kastuvas ar plaktukas. Žinoma, visos ideologijos tą įrankį baudžiasi pasisavinti. Tačiau atsisakyti doro įrankio dėl to, kad jį bando pasisavinti nevykėliai, – kvaila. Savo esme mokslas – tai tiesiog doras, rimtas, nuodugnus pažinimas. Pasiryžimas pažinti tiesą. Net pasakyčiau kone dvasiškai: pasišventimas tiesai. Jį galima uždrausti, bet neįmanoma užgniaužti, kaip upelio pavasarį. Netrukus Lietuvoje buvo perleistas Algirdas Julius Greimas. Vienas po kito iššaudė visi kamščiai. Pasišvylė ištisa knygų upė. Keliems metams visai nuslinko cementinės lubos ir visa savo platybe atsivėrė žvaigždėtas dangus. Štai laisvė, tereikia jai atsiduoti, ją priimti į savo gyvenimą ir vykdyti. 1990 m., kartu su Lietuvos Nepriklausomybe, mečiau programuotojo darbą ir penkis metus iš viso niekur nedirbau. Beveik vien tik skaičiau. Skaičiau ir vaikščiojau po Antakalnio miškus, vaikščiojau po miškus ir skaičiau.

– Iš ko gyvenot, tėvai išlaikė?

– Žinoma, kol gyvi tėvai, žmogus vis tiek jautiesi santykinai saugus, turi kur nukristi, taip sakant. Aš buvau užsispyręs iš tėvų nieko neimti, nors iš tikrųjų visai taip neišėjo: įsikūriau tėvų sodo namelyje su krosnele (išskyrus vasaras, kai tekdavo kur nors sprukti nuo šurmulio). Kartą per savaitę ateidavau pas tėvus apsiskalbti ir išsimaudyti, nes sode nebuvo žiemos vandentiekio. Du kibirus vandens kartą per savaitę atsinešdavau iš šulinio už puskilometro. Man ir pačiam dabar sunku paaiškinti, kaip išgyvenau. Pirmiausia, labai mažai ir labai drausmingai valgiau, kaskart truputį pabadaudamas. Negėriau ir nerūkiau. O laisvam žmogui juk beveik nieko nereikia! Kas skaito rašo, valgyt neprašo, – pasak priežodžio. Kadangi jau buvo išėjusi viena mano novelių knygelė, ir priklausiau Jauųjų rašytojų sekcijai prie Lietuvos rašytojų sąjungos, tai vienerius metus gavau stipendiją. Taupydamas ir iš jos pragyvenau gal kokius dvejus metus ar daugiau. Tiesa, prieš tai turėjau šiek tiek santaupų iš sovietmečio. Su jomis irgi įdomiai išėjo. Nepriklausomybės pradžioje buvo užėjęs visuotinis investavimas su milžiniškomis palūkanomis. Vienas mano artimas bičiulis savo investavo ir gavo milžiniškas palūkanas, tai aš tas savo santaupas prie jo kartu įdėjau. Metus gavau tokias palūkanas maždaug kaip alga. O po metų visi mano pinigai nuplaukė. Bet sudėjus visas per metus gautas palūkanas, išėjo maždaug tiek pat, kiek buvau įdėjęs. Taigi galėjau nesirūpinti, ir būtų tas pats...

– *Bet daugelis palūkanų net neatsiimdavo, nes nuo jų taip pat augo procentas...*

– Na, man reikėjo gyventi. Tiesa, dar buvo tokie investiciniai čekiai, tai už savuosius visus antikvariniame knygyne Basanavičiaus gatvės apačioje nusipirkau didįjį Lietuvių kalbos žodyną, bene penkiolika tomų tuomet buvo išėję. Pamenu, su dviračiu vos parsivežiau. Tada beveik neturėjau poreikių, mečiau viską, ko žmogui nereikia. Begalinė laisvė, kai gali pro adatos skylutę išlįsti. Pasiskaičiuoju, susidėliuju į priekį – varškės pakelis dviem dienoms, 7 bulvės savaitei, 7 morkos. Kiek turiu pinigų, išsidėliuju į priekį, ir žinau, kiek laiko gyvensiu, ir man ramu. Penkerius metus taip ir gyvenau. Vien skaičiau ir rašiau, bet jau nebe literatūrą, o

kažkokio visai nenusakomo žanro samprotavimus. Tai buvo esminių atradimų laikas, ištisas nepalaujamas krioklys atradimų, išvalgų, nušvitimų, tik spėk užsirašinėti. Dar truputį vertinėčiau. Kai ką šen ir ten skelbiau, regis, „Šiaurės Atėnuose“, žurnaluose „Psichologija tau“, „Naujoji Romuva“ ir, žinoma, „Liaudies kultūra“. Tiesa, 1995 metais pinigai visai baigėsi, tad supratau, kad turiu ieškotis kažkokio uždarbio. Labiausiai norėjau sargauti, kad galėčiau darbo metu skaityti. Nusprendžiau klausinėti atsitiktinai sutiktus pažįstamus, ir trečias sutiktasis tokią laisvą darbo vietą žinojo. Įsidarbinau budėtoju-gaisrininku Lietuvos dailės muziejaus saugyklose. Visiška tobulybė! Ten skaitydavau po 17 val. per parą su trumpomis pertraukomis užkandai, kas ketvirtą arba kas penktą parą (priklausomai nuo pamainininkų atostogų) ir išdirbau 17 metų. Palaima! O metus prasargavus, 1996-aisiais, atsirado laisva vieta ir „Liaudies kultūroje“, ir į ją pakvietė mane. Labai dvejojau, nes bijojau susipančioti rankas, ar veikiau sparnus.

– *Bijojot, kad nepavyks suderinti dviejų darbų?*

– Kad nė už ką nemesiu budėjimo, man buvo aišku, ir tai buvo mano sąlyga. Vadinasi, aš budžiu, o ten slenkamas grafikas, taigi redakcijai teks prisiderinti. Ir šiaip jau, *budykloje* sėdi sau, skaitai, širdis laisva skrajoja kur nori, o čia turi ateiti, kažkam įtikti, prisitaikyti. Bet radau sau viduje labai gerą sprendimą: niekam neprieštaraušiu, niekam nepaklusiui, pats neišeisiu, o kad išmes, nebijau. Įsidarbinęs „Liaudies kultūroje“ pradėjau socializuotis, grįžti į žmones, žurnale dirbdamas savaime susipažinau su daug kolegų. Palengva pradėjau spausdintis ir kituose, visai akademinuose leidiniuose. Visko nepapasakosi, bet koks pasakojimas yra atrankinis. 2004 metais apsigyniau disertaciją, beje, Rusijoje, Maskvoje, pas vieną žymų kalbininką, baltistą ir mitologą – tai man buvo „karma“ už tą požiūrį į rusus, kokį prisipažinau pradžioje. Antrasis lazdos galas. Dabar turiu ir du skirtingus vardus tai tautai: *rusai* ir *ruskiai* – vieni žmonės, kiti *nežmogiai*, „orkai“.

Gavęs mokslo laipsnį puse etato įsidarbinau Lietuvos kultūros tyrimų institute, nes ten vieta tuo metu buvo, laimėjau viešą konkursą. Muziejuje *budykloje* dirbau pagal sutartį, „Liaudies kultūroje“ – redaktoriaus etatas

ir pusė etato mokslo institute. Ponas! *Budykloje* slenkamas grafikas ir laisvė skaityti, į institutą nuolat vaikščioti išvis nereikia, tai tik žurnale šiek tiek teko pastovėti už laisvę, bet kadangi jau mokėjau neprieštarauti ir nepaklusti, tai nebuvo labai sunku.

Po pusantrų metų mane įkalbėjo pereiti į Lietuvos literatūros ir tautosakos institutą, visu etatu, nuo tada žurnale likau puse etato. Labai džiaugiuosi šiais darbais, šiomis darbovietėmis, džiaugiuosi, kad galiu dirbti, ką iš tikrųjų nuoširdžiai noriu. Jaučiuosi mokslininkas, nes neturiu jokio vidinio polinkio nusižengti tiesai, tad mokslas manęs visai nevaržo. Tai nereiškia, kad privalau paklusti kitiems, – tai reiškia, kad norėdamas teigti savo, turiu tai pagrįsti. Beje, kitiems irgi vertėtų to nepamiršti. Niekas negali pretenduoti į visą tiesą, žmogus norom nenorom mato tik savo pjūvį, savo kampą, todėl kiekvienas turi teisę prieiti prie tiesos iš savo pusės ir taip papildyti bendrą vaizdą. Šia prasme laisvė ir mokslas neprieštarauja vienas kitam. Nejaučiu nė menkiausios pagundos apsimeluoti ir nusikliedėti. Tiesiog bodžiuosi lengvabūdiškais kliesdais, tiek visokiais „dvasiniais“, tiek tautiniais. Kita vertus, perdžiūvusiomis tuščiavidurėmis mokslo mumijomis, kurioms lygiai taip pat nerūpi tiesa, o tik taisyklės, – irgi.

– *Koks jūsų požiūris į Lietuvos ateitį? Dabar girdėt įvairių prognozių: išnyks tauta ar neišnyks, kokios jos raidos perspektyvos?*

– Pats sau atsakymą esu radęs. Jis maždaug toks: nėra nieko patvarresnio, nieko amžinesnio už Tikrovę. Ir ateityje nieko kito tikro nebus, tik Tikrovė. Taigi visa, kas tikra, bus visada. Tad jeigu mano mylima tauta eis su Tikrove, ji bus tikra ir ne tik išliks, bet augs ir klestės. O jeigu ne, tai beliks džiaugtis ne mažiau mylima Tikrove. Todėl bandau, kaip sugebu, lietuviškai ją išstarti, bent mažą jos plyšelį į bekraštę žvaigždėtą erdvę aplinkui.